

tivist bilimcilik (scientism) anlayışının felsefi açıdan değerlendirilmesine duyulan ihtiyaç hem dinin hem de bilimin kendine özgü doğası ve yöntemleri hakkında ilham verici çalışmaları gerektirmektedir. Bu bağlamda akıl-vahiy ve din-bilim ilişkilerinin çağdaş deneyim ve birikimler ışığında yeniden ele alınması günümüz İslâm düşüncesinin açısından süreklilik arzeden bir ihtiyaç olarak kendini göstermektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail Fenni, *Lugatçe-i Felsefe*, İstanbul 1341, s. 531-534; L. Kolakowski, *Positivist Philosophy: From Hume to the Vienna Circle* (trc. N. Guterma), Middlesex 1972, s. 11-23; M. Masterman, "The Nature of a Paradigm", *Criticism and the Growth of Knowledge* (ed. I. Lakatos), Cambridge 1982, s. 59-89; I. Lakatos, "Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes", a.e., s. 91-196; A. Chalmers, *Bilim Dedikleri* (trc. Hüsamettin Arslan), Ankara 1990, s. 33-47, 69-80, 82-98, ayrıca bk. tür.yer.; L. Laudan, *Beyond Positivism and Relativism: Theory, Method and Evidence*, Boulder 1996, s. 4-6; Sezgin Kızılcılık, *Pozitivizm ve Eleştiricileri: Sosyolojinin Pozitivist Kimliği Üzerine*, İzmir 1996, s. 55-102; G. Vattimo, *Modernliğin Sonu* (trc. Şehabettin Yaşın), İstanbul 1999, s. 180-183; Osman Kafadar, *Türkiye'de Kültürel Dönüşümler ve Felsefe Eğitimi*, İstanbul 2000, s. 267-275; Murata Korlaelçi, *Pozitivizmin Türkiye'ye Girişi ve İlk Etkileri*, Ankara 2002, s. 104-107, 170-171, 186, 297-299, ayrıca bk. tür.yer.; Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe*, İstanbul 2006, s. 47-60, 115-139; Abraham Kaplan, "Positivism", *International Encyclopedia of the Social Sciences* (ed. D. L. Sills), New York 1968, XII, 389-395; Nicola Abbagnano, "Positivism", *The Encyclopedia of Philosophy* (ed. P. Edwards), New York-London 1972, VI, 414-419.

İLHAN KUTLUER

PRAVADI

Bulgaristan'da
bugün Provadya adıyla anılan
tarihi bir şehir.

Bulgaristan'ın kuzeydoğusunda Varna yakınlarında, Karadeniz'e ulaşan İridere havzasında (Provadiysko Plato) söz konusu ırmağın (Provadiyska Reka) her iki yakasında deniz seviyesinden 35 m. yükseklikte kurulmuştur. 1388-1878 yılları arasında Osmanlı Devleti'nin bir parçası, pek çok camisi ve canlı ekonomisiyle müslüman bir Türk kasabası haline gelmiştir. Müslümanların yanında bu kasabada, kendilerine ait kiliseleri bulunan Bulgar, Ermeni, yahudi toplulukları ve Dubrovnik Cumhuriyeti'nden gelen bir grup tüccar da bulunmaktaydı. Burası Osmanlı idaresinin ilk yüzyılında Niğbolu sancağına, XVI. yüzyıldan itibaren Silistre sancağına bağlı bir kaza merkezi durumundaydı.

Pravadi, bir plato kenarında hemen hemen erişilmesi zor yüksek tepede 200 x 50 m. boyutlarında bir Bizans kalesi olarak X. yüzyılda ortaya çıktı. Adı da Yunanca "koyun (çoban) kalesi" anlamındaki Provaton'dan gelir. Bulgarca ve Slavca kaynaklarda Oveç şeklinde kaydedilmektedir. Bizans (960-1188) ve II. Bulgar İmparatorluğu (1188-1393) döneminde kale idarî ve bir piskoposun oturduğu dinî bir merkezdi. XV. yüzyıl Osmanlı tarihçisi Neşrî, Pravadi'nin Vezîriâzam Çandarlı Ali Paşa'nın kış seferi esnasında Timurtaş Paşa'nın oğlu Yahşi Bey tarafından ele geçirildiğini yazar (790/1388). Yıldırım Bayezid'in oğulları arasında cereyan eden Osmanlı iç savaşı esnasında Mûsâ Çelebi tarafından kuşatılıp zaptedildi. Hans Megäst 1444'te, Varna'ya yürüyen Macarlar'ın burayı kuşatıp nasıl ele geçirdiklerini ve yıktıklarını çağdaş bir kaynak olarak tasvir eder. Bu olaylardan sonra Pravadi askerî önemini kaybetti. Kale kayıtlarda geçmekle birlikte sadece birkaç asker (kapıcı) tarafından muhafaza edilen garnizonu bulunmayan küçük bir istihkâm durumundaydı. XV. yüzyılın ortalarından kalma kale muhafızlarıyla ilgili resmî kayıtlarda (Sofia, AOK, nr. 45/29) Pravadi Kalesi'nden ve bir kapıcıdan söz edilirse de muhafızları hakkında bilgi verilmez. 922 (1516) tarihli *Tahrir Defteri*'nde kaleyi muhafaza etme karşılığında vergiden muaf tutulan üç gruptan (müsellem) bahsedilir. Birinci grup otuz sekiz nefer (erkek) hristiyardan, ikinci grup yetmiş üç nefer müslümandan oluşmaktaydı. Üçüncü grup ise sekiz hristiyan zemberekçiden ibaretti. 848 (1444) yılından sonra yüksek bir yamaç üzerinde bulunan kalenin altındaki düzlükten geçen önemli bir yol üzerinde yeni bir kasaba kuruldu. Bu kasabanın gerek Osmanlı hâkimiyetinin ilk dönemlerinde gerekse Bizans-Bulgar orta çağlarında var olduğu konusunda hiçbir bilgi yoktur. Dönemin şartları göz önüne alındığında sivil bir iskân merkezinin bulunmama ihtimali yüksektir.

1444'teki Varna seferi sırasında kalede ve özellikle buranın güney ve kuzeyindeki açık düzlüklerde bulunan yerleşim yerleri çok ciddi bir yıkımla karşılaştı. Bu kesime II. Murad, Anadolu'dan pek çok Türk'ün yerleştirilmesini emretti. 922 (1516) yılı kayıtlarını özetleyen 937 (1530-31) tarihli defterde Pravadi kasabasının beş müslüman ve bir hristiyan mahallesine sahip olduğu, bunun yanında ikisi hristiyan olmak üzere üç özel grubun yer aldığı belirtilir (BA, TD, nr. 370). Toplam olarak burada 191 müslüman, doksan bir hristiyan

hânesi barınıyordu. Kasabanın, % 68'i müslüman olan ve sayıları 1300 ile 1500 arasında değişen nüfusu vardı. Aynı kaynağa göre Pravadi kazasında % 62'si müslüman Türk olan 163 köyde toplam 2171 hâne bulunuyordu. Müslümanların % 20'sinin yörük ve % 61'den fazlasının sürgün menşeli olduğu söz konusu defterde açık şekilde ifade edilir (BA, TD, nr. 370, s. 436). Anadolu'dan sürülenlerin önceki sultanların emirleri üzerine bölgeye geldikleri belirtilir. Bu grup 1784 aileyi (yaklaşık 9000 kişi) içermekteydi ve kısmen Pravadi bölgesine, kısmen daha kuzeydeki Dobruca'ya yerleştirilmişti.

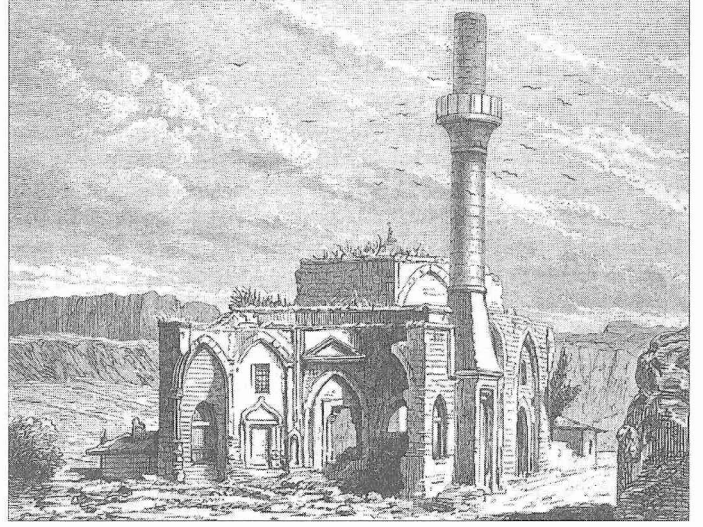
Huzurlu geçen XVI. yüzyılda Pravadi kasabası ve civarı hızla gelişti. Köy sayısı 140'tan 182'ye çıktı. Bunların otuzu Bulgar isimleri taşıyordu ve tamamıyla Bulgar hristiyanlarınca meskûndü. Hepsisi de Pravadi'nin civarında yer alıyordu. Müslüman Türk köylerinin çoğu Pravadi kazasının kuzeyindeki düzlükte uzanıyordu. 922-1005 (1516-1597) yılları arasında bu kesimdeki nüfus 2171 hânedan 8158'e çıkarak (yaklaşık 40.000 kişi) dörde katlandı. Hristiyan köylülerinin de içinde bulunduğu bazı büyük yeni derbend köylerinin kurulmasından ve Osmanlı yöneticileri tarafından iki büyük hristiyan Arnavut grubun yerleştirilmesinden dolayı hristiyan nüfusu da arttı (% 38'den % 44'e yükseldi). 1005-1052 (1597-1642) yılları arasında Pravadi kazası hristiyan Bulgar köylerinden sekizini, yörük ve sürgün köylerinden otuzunu içine alan batı tarafındaki büyük parçanın Yenipazar (Novi Pazar) nahiyesi olarak ayrılmasıyla küçüldü. Bunun ötesinde Pravadi'nin verimsiz arazilerinde kurulmuş olan pek çok yeni Türk köyü de XVII. yüzyılın ilk yarısındaki genel nüfus düşüşü sebebiyle dağıldı. 1642'de Pravadi kazasında sadece seksen dört köy kalmıştı.

Balkan dağları boyunca gelip geçen kuzey-güney yolunun sağladığı kolaylık sebebiyle Pravadi pek çok Avrupalı seyyah tarafından ziyaret edilmiştir. 1581'de Katolik misyoneri Hieronymi, Pravadi'de otuz nüfuslu altı Katolik hânesinin yanında 700 müslüman hânesinin (yaklaşık 3500 kişi) bulunduğunu zikreder. 1590'lı yılların başında Hollandalı seyyah Joost van der Does, Pravadi'de bulunan çok güçlü bir kalede ve manda derisi satın almak için Tugusa / Dubrovnik'ten gelen pek çok tüccardan söz eder. Mandalar Pravadi bölgesinde bolca bulunmaktaydı. 1636 yılında Polonyalı Ermeni Oswieciemli (Auschwitz) David, Pravadi'yi Silistre'den daha küçük, ancak daha güzel bir yer olarak tarif eder. Kurşun kubbeli altı cami ile kiremit çatılı

Üç cami yanında taş döşenerek yapılmış yolların ve köprülerin bulunduğunu belirtir; ayrıca her türlü esnafın ve her bölgeden gelen insanların barındığı büyük bir bedestenden söz eder. 1649'da Katolik misyoneri iken şehri gören Piskopos Peter Boğdan Bakčić, Pravadi'de taştan yapılmış kiliseleri bulunan elli Katolik ve bunların yanında 300 nüfuslu elli hâne Bulgar Ortodoks Hıristiyanın mevcut olduğunu yazar. Bu arada taştan yapılan kurşun kaplı altı büyük camiiyi de zikreder. Diğer Polonyalı ve Rus seyyahlar Pravadi'yi pek çok güzel camisi, sarayları, dükkânları, taştan yapılmış kiliseleri olan, elli veya 100 hâne-lik bir Hıristiyan cemaatine sahip, kırmızı ve yeşil renkli işlenmemiş sahtiyan imalâ-tının yapıldığı, ayrıca kuyumcuları bulunan 1550-2000 hâne-lik bir yer diye tasvir etmişlerdir. Evliya Çelebi aynı bilgileri vermekte birlikte bunlara bakır işlemeciliğini, iki hamamı, bir Yahudi mahallesiyle iki kiliseyi ilâve eder (*Seyahatnâme*, III, 304-308). Bütün bunlara 1608'den beri Pravadi'de yaşayan ve duvar çinileri Kütahya'dan getirilmiş kendi kiliseleri bulunan bir Ermeni kolonisini de eklemek gerekir. Bu kilisenin temelleri 1973-1974 yıllarında kazı çalışmalarıyla ortaya çıkarılmıştır.

1793'te Rus Albayı Len, Pravadi'yi 3000 evi, pek çok tüccarı ve dükkânı bulunan büyük bir kasaba olarak anlatır. Büyük ve şaheser kubbeli bir cami 1191'de (1777) yapılmıştır. Kasabanın kaderi XIX. yüzyılın başındaki Rus istilâsıyla ve bilhassa 1828-1829 yılındaki yıkıcı savaşla birlikte değişmiş ve kötüye gidis başlamıştır. Helmuth von Moltke, 1832'de Pravadi bölgesinde her yerde yıkılmış veya ortadan kaldırılmış Türk köylerinin harabelerini görmüştür. 1847'de General Jochmus, Pravadi'de sadece 220 evden bahseder. 1844-1845 tarihli temettuat kayıtlarında Pravadi'de on mahalle zikredilmiştir. Bu mahallelerde 274 müslüman, yirmi altı gayri müslim evi kaydedilmiştir. Kasabada bazı iyileşmeler görülmekle birlikte 1870'li yılların erken dönemlerinde Felix Kanitz yıkılmış cami görmüş, evlerin sayısını da 620 (400 Türk ve 160 Bulgar ve 60 Tatar evi) olarak belirtmiştir. 1286 (1869) tarihli *Tuna Vilâyeti Salnâmesi*'ndeki rakamlar Kanitz'in verdiği rakamları destekler niteliktedir. Salnâmede ayrıca faal durumda beş camiden, 188 dükkândan, on bir handan, bir kiliseden ve bir sinagogdan söz edilir. Ermeni kilisesi 1828-1829 savaşında yıkılmış ve cemaati dağılmıştır. 1290 (1873) tarihli salnâmede Pravadi kazasının köylerinin (toplam seksen beş) dörtte üçünün müslüman Türkler'den oluştuğu gösteri-

Pravadi'de Sarı Hüseyin Paşa Camii'nin 1870 yılı civarında çizilen gravürü (Felix Kanitz'den)

rir. Elli köy müslümanlara, altı köy ise sadece Hıristiyan Bulgarlar'a aitken yirmi dokuz köy karışıktı. 1878'de Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra pek çok yeni Bulgar'ın bölgeye akışına rağmen Pravadi nüfus açısından eski haline dönemedi. 1887'de şehir % 46'sı müslüman Türk olan 5088 kişilik nüfusa sahipti. 1934 yılında % 32'si Türk olan toplam 7905 kişilik nüfusu vardı. Buna rağmen şehir Osmanlı hâkimiyeti altındaki durumundan bile daha küçüktü.

Bugün Pravadi hâlâ önemli ölçüde müslüman azınlığına sahipse de gelişme göstermeyen bir taşra kasabası niteliğindedir. Üç tarihî cami zamanımıza bakımsız halde ulaşmıştır: Çarşı Camii, Sarı Hüseyin Paşa Camii, Mesih Paşa Camii ve Hamamı. Çarşı Camii, kitâbesinde 1032 (1623) yılında Yûsuf Bey tarafından yaptırıldığı ve 1066'da (1656) Hacı Ahmed b. Hüseyin tarafından ya tamir edildiği ya da yeniden yapıldığı belirtilir. 922 (1516) tarihli kayıtlarda zikredilen Mesih Paşa Camii'ni ise Mesih Paşa bir mesjid olarak yaptırmış. IV. Mehmed zamanında 1075'te (1664-65) Hacı Ahmed tarafından camiye çevrilmiştir. Bu zat Evliya Çelebi tarafından zamanının en zengin ve en nüfuzlu kişisi olarak belirtilir. Sarı Hüseyin Paşa Camii'nden sadece XVI. yüzyıla ait zarif minare otantik biçimde kalmıştır. Diğer yerleri XIX. yüzyılın ikinci yarısından kalmadır ve Gotik kavisli dar pencereleriyle eklektik bir tarzda inşa edilmiştir. Orijinal binanın bânisinin kimliği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Büyük Çoban Camii 1908 yılına kadar ayakta kalabilmiştir (Muhammed Cengiz onun bir fotoğrafını yayımlamıştır). Şehrin merkezindeki saat kulesinin durumu iyidir. Osmanlı döneminden kalan hamam turistik bir tesis olarak durmaktadır. Pravadi'nin

nüfusu 2001'de 14.361 idi. Belediyeye bağlı köyleriyle beraber nüfusu 25.993'e ulaşır. Bunların % 70,3'ü Bulgar, kalan kısmın % 13,46'sı Türk ve % 15,8'i Çingene'dir. Pravadi ve köylerindeki toplam nüfusun % 23'ü Sünnî müslüman, % 4,78'i Şii müslümandır, diğerleri Ortodoks Hıristiyan'dır (% 72,04). Katolikler ve Protestanlar % 1'in altındadır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 12584; BA, Temettuat, nr. 12163, 12220; TK, TD, nr. 86; 370 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Rum-İli Defteri: 937-1530 (nşr. Ahmet Özkılıç v.dğr.), Ankara 2002, II, 434-446; Neşri, *Cihannümâ* (Unat), I, 244-245; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, III, 304-308; Georgii Dousae de Itinerere suo Constantinopolitano epistola, Leiden 1599, s. 80; Zehn Gedichte Michael Beheim zur Geschichte Österreichs und Ungarns (ed. Th. G. von Karajan), Wien 1848, s. 40-41; Acta Bulgariae Ecclesiastica: 1565-1799 (ed. E. Fermendžin), Zagreb 1887, s. 9, 76-77; K. Jireček, *Das Fürstenthum Bulgarien*, Wien 1891, s. 538-539; *Kratka Istorija na Bălgarskata Arhitektura* (ed. Chr. Christov), Sofia 1965, s. 602; Ayverdi, *Avrupa'da Osmanlı Mi'mârî Eserleri IV*, s. 77-79; Machiel Kiel, "The Heart of Bulgaria. Population and Settlement History of the Districts Provadija, Novi Pazar and Shoumen from the Late-Middle Ages till the end of the Ottoman Period", *Uluslararası Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Türk-Bulgar İlişkileri Sempozyumu, Bildiriler Kitabı*, Eskişehir 2005, s. 15-38; A. Jochmus, "Notes on a Journey into the Balkans, or Mount Haemus in 1847", *JRGS*, sy. 24 (1854), s. 79; Chr. Kesjakov, "Pätuvanie prez Bălgarsko vâ 1636 god. [Oswiecim]", *Periodičesko Spisanie*, XIX-XX, Sofia 1886, s. 63-69; Muhammed Djinguiz, "l'Islam en Bulgarie et dans la Roumèlie orientale", *RMM*, sy. 5 (1908), s. 494; A. Margos, "Izčesnalata armenska kolonija v grad Provadija", *Izvestija na Varnenskoto Arheol. Družestvo*, XIV, Varna 1963, s. 93-102; a.mlf., "Arheologičeski razkopki na Armenskata tsârkva Sv. Stefanos v grad Provadija", *Izvestija na Narodnija Muzej-Varna*, XII-XVII, Varna 1976, s. 137-140, tables I-VI; "Provadija", *Kratka Bălgarska Enciklopedija*, Sofia 1967, IV, 256.

